

מקומו של המפקד בשדה הקרב

V שר הביטחון והרמטכ"ל בסיוור בחזית התעלה במלחמת יום הכיפורים. משמאל לימין: הרמטכ"ל רא"ל דוד אלעזר, רב־אלוף חיים בר־לב, שר הביטחון משה דיין ואלוף אריאל שרון. רא"ל בר־לב: הצטרפות המפקדים הבכירים אל הכוחות הלוחמים בשעה שהם הולכים אל מקומות הסכנה היא כראש ובראשונה ביטוי לתכונה אנושית ולרמה מוסרית ולא פרי של שיקול תועלתי או ציות סתמי לתורה הנלמדת בכתי הספר הצבאיים שלנו

סא"ל בניהו ג'מוס

הרב של חיל הים.
בוגר פו"ם אפק

צבאות רבים - ובהם צה"ל - מתחבטים בשאלה מה צריך להיות מקומו של המפקד בשדה הקרב. המסורת היהודית גורסת שעליו לעמוד בראש אנשיו

נכונותו של המפקד ללכת תמיד לפני המחנה היא מקור לכוח מוסרי שהוא חיוני ביותר למפקד כדי לקבל החלטות קשות הנוגעות לגורלם של אנשיו וכדי לשלוח אותם למשימות מסוכנות שבהן הם יודעים כי חייהם מוטלים מנגד.

במעגל הרחב יותר - כותב עוד בר-לב - הדוגמה האישית, התעוזה והנכונות לחרף את הנפש מעצבות את דמות הצבא כולו ומטפחות את רוחו. בזה טמון סוד הניצחון שהנחיל צה"ל למדינת ישראל במלחמת ששת הימים. במכתבו מדגיש בר-לב שהוא אינו מכיר שום גורם שהוא שלזכותו אפשר לזקוף במידה כה גדולה את הישגיו ההיסטוריים של צה"ל, מלבד הרמה האנושית והמוסרית של המפקדים, אשר ההליכה בראש, הגבורה האישית, ההעזה וחירוץ הנפש הם פועל יוצא ממנה.

הגישה הזאת של בר-לב הייתה מקובלת על מפקדים רבים במהלך ההיסטוריה. קלאוזוויץ כותב ש"מפלה או ניצחון - מקומם ראשית לכול במוח האדם".² מעבר למשמעות הפשוטה של הדברים אני מתרגם אותם לשפת המעשה ורואה בדבריו התייחסות למוחו של המפקד. כלומר, כאשר המפקד נמצא פיזית בשטח הלחימה ומשתתף בה באופן פעיל, הוא יכול להעריך נכון יותר את העוצמה הפיזית (כמות הלוחמים, הטנקים, הארטילריה וכו') של האויב

כאשר המפקד נמצא פיזית בשטח הלחימה ומשתתף בה באופן פעיל, הוא יכול להעריך נכון יותר את העוצמה הפיזית של האויב ובמקביל להעריך את עוצמת הכוח שלו. בזה טמון סוד ההצלחה

ובמקביל להעריך את עוצמת הכוח שלו. בזה טמון סוד ההצלחה: קריאה מדויקת ונבונה של תמונת הקרב וגיבוש המענה הסביר מתוך הערכת המציאות. היכרות ישירה של הנתונים, הפגישה הבלתי אמצעית עם הגורם האנושי, המבט בעיני הפקודים, התחושה של רוח הגייסות והמוראל שלהם הם הבסיס המושכל המאפשר קבלת החלטות. המידע הזה חשוב שיגיע אל המפקד ישירות ולא באמצעות מתווכים. היכרות עם אמצעי הלחימה שיעמדו לרשות הגורם האנושי והשליטה בקצב האירועים לא רק שלא יקטינו את הצורך במידע בלתי אמצעי אלא אף יגבירו אותו.

במילים אחרות: כולם יודעים שפקודות נוחותות על הרמות הטקטיות מהפיקוד האסטרטגי. הפקודות מגיעות אל גורמי הביצוע באופן מדורג, וחולף זמן עד שהן מגיעות אל השטח. זוהי תנועה דרסטית, שבה גם הדיווחים מהשטח מגיעים אל המפקדים במדורג, ולעתים יחלפו פרקי זמן ארוכים עד שתמונת המצב מגיעה לרמה שיכולה לקבל החלטה, בוודאי כאשר מתנהלים קרבות תנועה מהירים. לכן ייצא המפקד בראש הכוח - עובדה שתאפשר לו לקבל את

מבוא

אחד המיתוסים המפורסמים ביותר בצה"ל מתומצת בסיסמה: "אחריי". דורות של לוחמים ושל מפקדים חונכו על התיזה שלפיה המפקד אמור להסתער בראש כוחותיו ולא להישאר מאחור לאחר שנתן את הפקודה "קדימה הסתער". שאלת מיקומו של המפקד בשדה הקרב נידונה בהזדמנויות שונות, ויש לה היבטים רבים: מוראליים, מוסריים, מנהיגותיים ומחנכים.

מדובר בשאלת מפתח לא רק בתחומים התיאורטיים-עיוניים אלא יש לה השלכות מעשיות ונורמטיביות רבות. היא משפיעה על הכשרת הלוחם, על הכשרת המפקד, על תפיסת המבנה של הכוח הלוחם, על תפקידו ועל תפקודו של המפקד בשעת הלחימה. לשאלה הזאת יש השלכות ישירות על נושאים משיקים הנוגעים לסמכויות המפקד ולהצלתן של הסמכויות האלה לרמות נמוכות יותר והיא משפיעה עד לרמת הלוחם הבודד. בשל חשיבותו של הנושא, ניתן למצוא התייחסויות רבות ומגוונות אליו בהיסטוריה הצבאית ובדוקטרינות הצבאיות של צבאות שונים.

במאמר הזה אני בוחן גישות שונות כלפי הסוגיה הזאת כפי שאלה משתקפות מההיסטוריה של צבאות ושל מצביאים שונים. כמו כן אני בוחן את התייחסותה של המסורת היהודית לשאלת מקומו של המפקד (או של המצביא) בשדה הקרב.

הגישה של רב-אלוף בר-לב למנהיגות

כאמור, סוגיית מקומו של המפקד בשדה הקרב זכתה להתייחסויות רבות המשתנות מצבא אחד למשנהו. אנחנו מוצאים גישות שונות מובהקות בין צבאות שונים ואף בין מפקדים שונים באותו הצבא. הגישה המסורתית של צה"ל באה לידי ביטוי במכתב שכתב הרמכ"ל השמיני, רב-אלוף חיים בר-לב, לאזרח ששאל אותו אם צה"ל אינו משלם מחיר כבד מדי על הצבת מפקדיו בראש הכוחות הלוחמים.¹

במכתב מעלה בר-לב על נס את התפיסה המקובלת בצה"ל המציבה אמות מידה מחייבות וברורות שלדעתו הן שהכריעו את הכף בכל מערכות ישראל, ובזכותן הובטחו הקמתה והמשך קיומה של מדינת ישראל. לדבריו, שדרת הפיקוד של דרגי השדה, הכוללת את מפקדי הגדודים, את מפקדי החטיבות ואף מפקדים בכירים יותר משתפתת פיזית במלחמות הגדולות, בבט"ש ובפעילות מבצעית אחרת. על פי תפיסתו של בר-לב ההשתתפות הזאת מסייעת להשיג מספר רב של מטרות חיוניות ביותר: ייעול של הפעולות הצבאיות, שיפור ושכלול של שיטות הפעולה, בחינה ואפיון של אמצעי הלחימה ובעיקר צמצום האבדות במהלך הלחימה. יתר על כן, אומר בר-לב, הצטרפות המפקדים הבכירים אל הכוחות הלוחמים בשעה שהם הולכים אל מקומות הסכנה היא בראש ובראשונה ביטוי לתכונה אנושית ולרמה מוסרית ולא פרי של שיקול תועלת או ציות סתמי לתורה הנלמדת בבתי הספר הצבאיים שלנו.

עוד כותב בר-לב שהכורח הפנימי של המפקדים להימצא תמיד בנקודת המוקד של הפעילות מתוך תפיסת האחריות המוטלת עליהם לגורל המשימה ולגורל אנשיהם הוא אישי מאוד ומחייב מאוד. כך בא לידי ביטוי עליון הרצון להימצא ככל האפשר במקום שבו מוכרעים גורל המשימה ואף גורלם של האנשים. דווקא שם, יחד עם הלוחמים ובהתייבשות בראשם, תהיה להם השפעה אישית ומיטבית על ההכרעה.

"מערכת של ערכים, של נורמות התנהגות ושל תפיסת פיקוד המועברת מדור מפקדים אחד לדור המפקדים הבא ומעצבת את התנהגותו של דור המפקדים החדש". ההגדרה הזאת מצביעה אפוא על אופיו ההיסטורי, הדינמי והבלתי כתוב של מושג המנהיגות בצה"ל. אחד ממעצביה של התפיסה הזאת היה אורד צ'רלס וינגייט.⁹

על אורד וינגייט ושיטתו¹⁰

במרס 1938 עלה על הקרקע קיבוץ חניתה לאחר שנקנו האדמות על גבול לבנון. זו הייתה תקופת המרד הערבי הגדול, שבמהלכו תקפו יושבי הארץ הערבים נקודות יישוב יהודיות בכל רחבי הארץ. להגנת המקום הוקם כוח מיוחד שהורכב מפלוגות השדה של ההגנה ומנוטרים.¹¹ וינגייט הגיע למקום

מייגור ג'ורג' אורד צ'רלס וינגייט | משה דיין: "וינגייט התעקש ללכת בראש, כעוד שאנו היינו נוהגים שהגששים בראש"

והתייצב לפני כוח ההגנה עם ספר תנ"ך בידו. מטרתו בדבריו אל האנשים הייתה ללמדם תורת לחימה שהוא הביא עימו מהצבא הבריטי. בין היתר הוא הציע להם שלא להמתין לבואם של התוקפים ורק אז להשיב מלחמה, אלא לצאת למארב ולהפתיע את התוקף בעודו בתנועה לעבר היעד.

משה דיין מציין בספר האוטוביוגרפיה שלו שבתורת הלחימה של וינגייט היו כמה חידושים. חידוש אחד היה מיקום קביעת המארב - לא בקרבת יישובים יהודיים, אלא ביציאה מכפרים ערביים. חידוש נוסף שהנהיג נוגע לעניינינו: "וינגייט התעקש ללכת בראש, בעוד שאנו היינו נוהגים שהגששים בראש". עוד חידוש שהוא הנהיג היה אופן הפעולה במארב. מעדותו של דיין אנו יכולים ללמוד על השפעת המפקד הצועד בראש כוחותיו: "העיקרון לבחירת מקומו (של המארב) היה נכון. את גרעין המהפכנות הזאת כבר זרע בנו יצחק שדה, חלוץ היציאה מן הגדר. אולם בווינגייט היה משהו מיוחד, מקצועי, מוחלט

תמונת המצב ישירות מהשטח במהירות רבה יותר, לנתח אותה ולקבל החלטות אופרטיביות ואפקטיביות. כלומר, מטרת הירידה לשטח אינה להתערב בניהול המבצעים של הרמה הזוטר, אלא היא נועדה לאפשר קבלת החלטות טובות יותר ובזמן אפקטיבי בניהול הקרב.

דגמים שונים של מנהיגות: מה בין אלכסנדר הגדול, לגרנט ולולינגטון?

לא ניתן במסגרת הזאת להרחיב את הסקירה, ולכן אציג בקצרה שלוש דמויות של מפקדים המוכרים לנו מההיסטוריה: אלכסנדר הגדול,³ גרנט⁴ וולינגטון.⁵

ג'ון קיגן כותב על גרנט:⁶ "בשונה מוולינגטון ועוד יותר מאלכסנדר, גרנט לא ראה כל צורך להסתכן יחד עם החיילים מהשורה. אדרבא. אילו הוצגה לו השאלה: 'לפנים תמיד?' 'לפעמים?' 'אף פעם לא?' היה מנסה להתחמק מתשובה, ואילו נלחץ, היה מפטיר באירצון: 'ככל שהדבר תלוי בי, לעולם לא'. הואיל וגרנט בחר שלא להנהיג בכוח המופת האישי, הוא נזקק לאמצעי פיקוד אחרים. מה היו אלה? בראש ובראשונה השדרים הכתובים שהועברו תכופות בטלגרף".⁷

סגנונו של וולינגטון - כותב ג'ון קיגן - התאפיין ב"לפנים מדי פעם", בדומה למסורת של יוליוס קיסר ואחר כך של פרידריך הגדול ושל כל המפקדים הגדולים של העידן שאותו הוא מכנה "בתר-הרואי". השיטה הזאת באה לידי ביטוי מלא בקרב וטרלו. בניגוד גמור לאלכסנדר, השאיר וולינגטון את הנהגת ההסתערות למפקדיו הזוטרים. הוא לא מצא טעם בעמידה בראש המחנה כגיבור בעת שעמדו לרשותו עשרות כפופים שהיו להוטים להוביל את אנשיהם ולבצע מעשי גבורה תמורת מענקים כספיים, מתנות, העלאות בדרגה ועיטורים.

בהתייחסו לאלכסנדר הגדול מצטט ג'ון קיגן ממאמרו של גנרל א"פ וייל: "הניידות מותנית באופן מוחלט בכוח הרצון ובנחרצות של המפקד העליון. רק הוא יכול לקיים ולהפיח רוח חיים בתנופת חייליו". כן הוא קובע ש"מסע המלחמה של אלכסנדר אכן היה מערכת מודרן מתמשכת שנתמכה בהספק גדול עוד יותר של כוח רצונו שלו, ומדדה היה העלייה בתכיפות פציעותיו ובחומרתן. להבדיל מנפוליאון, שנמנע מלהיחשף משעה שאיפשרה לו ההצלחה להאציל סמכויותו לפקודיו, או מיוליוס קיסר, שחשף את עצמו לסכנות רק במצבי משבר קיצוניים, או מן הגנרלים של העידן הבתר-הרואי המוחלט, שבזו בעליל למחוות דרמטיות, נאלץ אלכסנדר, ככל שרבו הסכנות והקשיים, להשקיע יותר ויותר מעצמו בהגשמת סיפור גבורתו. ומן הבחינה הזאת אלכסנדר הוא גיבור על. הממדים המלאים של גבורתו באו לידי ביטוי ברור בהתנהגותו האישית בשדה הקרב יותר מאשר בכל תחום אחר".

המנהיגות בצה"ל

בצה"ל אין תורת מנהיגות כתובה ואף לא "קוד קצונה", כמקובל בצבאות אחרים.⁸ אם טוב הדבר ואם רע, נראה שהסיבה לכך נעוצה באופיו הייחודי של צה"ל ובדמות מנהיגיו. אולם ללא כל ספק יכולים אנו לומר בפה מלא שקיימת בצה"ל "תורת מנהיגות שבעל פה". המפקדים בצה"ל אינם יוצרים את כללי התנהגותם ואת תפיסות הפיקוד שלהם בבחינת יש מאין. אלה מתגבשים במידה רבה כתוצאה מחיקוי מפקדים ותיקים, מקבלת עצות ומסרים ממפקדים קודמים, מהטמעת סיפורי מורשת קרב, מלימוד טכניקות פיקוד ושליטה בבתי ספר למפקדים ועוד. התורה הזאת אינה אחידה, כמובן. היא מתפתחת בצורות שונות בהתאם ליחידות ולתקופות והיא מושפעת ישירות מדמותם ומאופיים של האנשים. היא גם אינה שיטתית, משום שאינה נגזרת בצורה עקבית מכמה אקסיומות המקובלות על כולם.

לסוג כזה של תורה מתאים המונח "מסורת". המושג "מסורת מנהיגות" מוגדר

גישת המסורת היהודית

ראינו אם כן שבצבאות שונים ובתקופות שונות ניתן לזהות דגמים משותפים של מנהיגות צבאית המשפיעה ישירות על תפיסת מיקומו של המפקד בשדה הקרב. וכאן אני מבקש לחזור אל השאלה שאיתה מתמודד המאמר הזה: האם ישנה תפיסה של המסורת היהודית (או אולי אף בהלכה) בנושא הזה? ואם התשובה חיובית, מהי התפיסה הזאת?

אני מבקש לטעון שהמסורת היהודית מציעה דגם מנהיגות של מפקד המתייצב בראש אנשיו ויוצא איתם לקרב. טענתי מבוססת על פרשנותו של גדול פרשני המקרא, רבי שלמה יצחקי (רש"י).¹⁶ להלן כמה דוגמאות מסיפורי המקרא: בסיפור יציאת מצרים מספר המקרא: "ויגד למלך מצריים כי ברח העם, וייהפך לבב פרעה ועבדיו אל העם, ויאמרו: מה זאת עשיתו כי שילחנו את ישראל מעובדנו. ויאסור את רכבו, ואת עמו לקח עימו".¹⁷

בני ישראל יוצאים לאחר מכת בכורות, ופרעה מבין שאיבד את כוח העבודה שבנה את האימפריה שלו. הוא אוסף את צבאו ויוצא בראש לגיונותיו במרדף אחר בני ישראל. רש"י מבאר: "ויאסור את רכבו - הוא בעצמו. ואת עמו לקח עימו - משכם בדברים: בואו עימי, ואני לא אתנהג עמכם כשאר מלכים. שדרך שאר מלכים, עבדיו קודמים לו במלחמה, ואני אקדים לפניכם".¹⁸ כלומר, רש"י מספר כי דרכם של המלכים היא לשלוח את צבאותיהם למלחמה, ואילו הם נשארים מאחור. וזוהי שונה הסיפור הפעם, עת פרעה ניצב בראש צבאותיו. לעומת זאת במלחמה עם עמלק, כאשר צבא עמלק מוזנב ביוצאים ממצרים לאחר בקיעת הים, אומר משה ליהושע: "בחר לנו אנשים וצא להילחם בעמלק".¹⁹ משה עצמו עולה אל ראש הגבעה ונושא את ידיו למרום, עד אשר כבדו ידיו. תופעה זו מסביר רש"י: "בשביל שנתעצל במצווה, ומינה אחר תחתיו, נתייקרו ידיו".²⁰

כלומר, מאחר שהוא לא יצא בראש צבאותיו, אלא שלח את יהושע לנהל את המלחמה, נענש, וידיו לא היו מסוגלות לעמוד במעמסה. הנה כי כן אנו רואים שמנהיג צבאי, על פי תפיסתו של רש"י, חייב לעמוד בראש הצבא ולהשתתף פיזית בלחימה ולא להישאר מאחור.

יורשו של משה במנהיגות הוא יהושע. בעת כיבוש הארץ מספר המקרא שהתקיימו שני קרבות לכיבוש העי. בפעם הראשונה לא השתתף יהושע בקרב, ואז אכן לא הצליחו בני ישראל לכבוש את העיר. באותו השלב אומר האלוהים ליהושע בתגובה לקריעת בגדיו וליתר מנהגי האבלות שהוא נוהג: "אתה הוא העומד במקומך ומשלח את בני למלחמה? למה זה אתה נופל על פניך? לא כך אמרתי למשה רבך: אם הוא עובר - עוברים, ואם לאו - אין עוברים".²¹ כלומר, אנו מוצאים כאן ביקורת ישירה המופנית כלפי יהושע על כך שלא מצא לנכון לעמוד בראש הצבא בשעת המלחמה. האלוהים מפנה אותו אל הלקח שהיה עליו ללמוד ממלחמות משה (כגון מלחמת סיחון שבה ניצב משה בראש הצבא, ואילו במלחמת עמלק הוא נמנע מכך ומינה אחר תחתיו).

לקראת סוף ימיו פונה משה לאלוהים ומבקש ממנו: "יפקוד אלוהי הרוחות לכל בשר איש על העדה... אשר יצא לפניו ואשר יבוא לפניו".²² רש"י מבאר את הבקשה ואומר: "לא כדרך מלכי האומות בימי קדם, שהיו יושבים בבתיים ומשלחים את חיילותיהם למלחמה, אלא כמו שעשיתי אני, שנלחמתי בסיחון ועוג... וכדרך שעשה יהושע... וכן בדוד המלך... יוצא בראש ונכנס בראש".²³ מנין לומד זאת הפרשן? מהו הדגם של המצביא שהוא מעדיף? מהו התקדים שעליו מבסס רש"י את תפיסתו?

הדגם הראשון של המלחמה שאנו מוצאים במקרא הוא מלחמת ארבעת המלכים נגד החמישה המתוארת בספר בראשית. בקרב הזה נפל לוט, אחיינו של אברהם ובן טיפוחיו, בשבי. אברהם, שבשלב הזה הוא כבר בן יותר מ-80, שומע שנשבה לוט ותגובתו: "וירק את חניכיו ילידי ביתו, שמונה עשר ושלוש מאות, וירדוף עד דן. ויחלק עליהם לילה הוא ועבדיו ויכנס וירדפם".²⁴

ללא פשרות. אישיות דומיננטית. פנאטית עד לשיגעון - שיגעון המדביק את האחרים באמונתו".¹² עוד כותב משה דיין שווינגייט יצא למארכים רבים בהרי חרתיה (הרכס שליד שער העמקים), ו"כל הזמן למדנו לקחים ותורה חדשה... גאון צבאי ואדם מופלא".¹³

במכתב שכתב דוד בן גוריון אל משה דיין והמצוטט אף הוא בספר¹⁴ מתאר בן גוריון את פגישתו של דיין עם וינגייט: "הפגישה עם) החייל הבריטי הגאוני, שאהב בכל ליבו את התנ"ך ואת ישראל, אורד וינגייט הנערץ, כשהיה כבר לוחם ותיק ומנוסה בהגנה, הגבירה בתוכך הסגולות המבורכות שהיו גנוזות בנפשך מימי ילדותך, רוח עשוי ללא חת, אי-רתיעה מכל קושי ומכשול, הליכה בראש ולא רק עמידה בראש".¹⁵

דוד בן גוריון, ראש הממשלה ושר הביטחון, כוחן את אימוני צה"ל בנגב | "המפקד הנועז המסתער בראש פקודיו על האויב מעורר כלב חיליו רגש גבורה החבוי בכל איש"

אברהם מארגן ומאמן את הכוח שהקים (כך אנו מפרשים את המילה "וירק") והוא יוצא בראש הצבא הקטן שהקים כדי להילחם למען הצלת אחיינו. הנה כי כן מציב בפנינו אבי האומה מודל של מנהיגות צבאית ודגם של מפקד בקרב. המפקד יוצא בראש לגיונותיו ונלחם עימם שכם אל שכם.

סיכום

בצה"ל אין תורת מנהיגות כתובה ואף לא קוד צבאי מסודר, אלא קיימת בו מסורת מנהיגות. לדעתי, המסורת הזאת מוטבעת בגנטיקה היהודית. זוהי מסורת שלפיה המפקד והמנהיג ניצבים בראש המחנה, משמשים דוגמה לחיקוי ומושכים את העם בעקבותיהם. לכן אין זה מפליא שדוד בן גוריון, שהנהיג את האומה הישראלית בתהליך תקומתה, כתב: "המפקד הנועז המסתער בראש פקודיו על האויב מעורר בלב חייליו רגש גבורה החבוי בכל איש".

הערות

1. הנושא קיבל הד ציבורי ב־1968, בעקבות נפילתם של אל"ם אריק רגב וסרן גדי מנלה בקרב עם מחבלים בבקעת הירדן. הייתה זו תקופת מלחמת ההתשה בעקבות מלחמת ששת הימים, שבה התמודד צה"ל עם חזיתות מחבלים מגבולה המזרחי של המדינה עם ממלכת ירדן. אריק רגב, שהיה מפקד הבקעה, וגדי מנלה, ששימש סגנו, יצאו למרדף אחר שמונה מחבלים שחצו את הירדן והסתתרו במערה באזור גשר אדם. בכונת המחבלים היה להגיע ללב השומרון. במהלך הקרב החליטו אריק וגדי לעמוד בראש הכוח שהסתער על המחבלים, ושניהם נורו מטווח קצר על ידי מחבל בודד. האזרח הפנה את השאלה אל הרמטכ"ל ותהה האם נכון שמפקדים יסתערו בראש כוחותיהם נוכח הסיכון הרב שבאיבוד המפקד והשפעת האובדן על המשך הלחימה. האזרח הדגיש את הדיספרופורציה שבין מידת הסיכון לבין התמורה.
2. קרל פון קלאוזביץ (1780-1831) היה איש צבא פרוסי, מאבות תורת הלחימה המודרנית. לאחר מותו (מכולרה בעת שיצא לפולין עם הארמייה שבה שימש רמ"ט כדי לדכא מהומות) הפיצה אשתו, מריה, את משנתו בקובץ הכולל עשרה כרכים תחת הכותרת "על המלחמה". המשפט בעל ההשפעה הגדולה ביותר במשנתו מופיע בספרו הראשון "טיבה של המלחמה", ובו טוען קלאוזביץ ש"המלחמה אינה אלא המשך המדיניות באמצעים אחרים".
3. אלכסנדר הגדול, הידוע בעברית גם בשם אלכסנדר מוקדון (356 לפנה"ס - 323 לפנה"ס) היה מלך מוקדון (צפון יוון של היום) ואחד מגדולי המצביאים והפוליטיקאים של העת העתיקה. כיבושיו הנרחבים כללו את ערי המדינה של יוון, את כל שטחה של האימפריה הפרסית, כמה מממלכות נוספות באסיה ואף חלקים מהודו. כבר במהלך חייו נחשב לאל, ורבים, במיוחד במצרים התלמית, סגדו לו, אם כי לוחמי היוונים סירבו בתוקף להשתחוות לו. אישיותו והישגיו של אלכסנדר שימשו מופת לאישים מפורסמים רבים לאורך ההיסטוריה, והבולט שבהם הוא יוליוס קיסר.
4. **יוליסס גרנט** (1822-1885) היה הנשיא ה־18 של ארה"ב. גרנט לחם במלחמת ארצות הברית-מקסיקו תחת הגנרלים זכארי טיילור וויינפילד סקוט, ובמהלכה קודם פעמיים בדרגה בזכות אומץ הלב שהפגין. ב־1854 פרש מהצבא, ובשבע השנים שלאחר מכן היה חקלאי, סוכן נדל"ן ולבסוף עוזר בעסקי העור של משפחתו. ב־1861, לאחר נפילת מבצר סאמטר לידי הדרום (היה זה הקרב הראשון במסגרת מלחמת האזרחים האמריקנית) התייצב גרנט בראש קבוצת מתנדבים שגייס באילינוי, אך לא הושאר לפקד עליה אלא מונה למפקד חטיבת חי"ר. כחות מחודש לאחר מכן קיבל דרגת בריגדיר־גנרל. גרנט פיקד על כוחות הצפון בקרב לכיבוש מבצר הנרי בטנסי ב־1862, שהיה ניצחונו המשמעותי הראשון של האיחוד במלחמת האזרחים. לאחר מכן דרך בעקשנות אחר צבא הדרום וזכה בסדרת ניצחונות מרשימים אך עתיירי נפגעים. נחישותו להילחם ויכולתו לנצח הרשימו את הנשיא

לינקולן והוא מינה אותו ללוטננט־גנרל ב־1864. שבועיים לאחר מכן מונה גרנט למפקד הכללי של צבא האיחוד. עמיתיו השוו את סגנון לחימתו של גרנט לעיתים קרובות ל"סגנון לחימה של בולדוג". בקרבות רבים הוא הורה על התקפות מצח או להטיל מצור הדוק על כוחות הקונפדרציה - פעמים רבות תוך שהם עצמם היו בעיצומה של מתקפה. ברגע שהחל גרנט במהלך התקפי, סירב לעצור את ההתקפה עד להשגת כניעה מוחלטת של כוחות האויב. סגנון הלחימה הזה התיש את הקונפדרציה וגרם לה אבדות רבות, אך מטבע הדברים פגע גם בצבאו של גרנט עצמו. גנרל גרנט חתם (בעת המלחמה, בדצמבר 1862) על פקודת גירוש ליהודי טנסי, מיסיסיפי וקנטקי - פקודת הגירוש היחידה ליהודים בתולדות ארצות הברית. מפקדו העליון של גרנט, הנשיא לינקולן, ביטל חיש מהר את הפקודה האנטישמית. לאחר המלחמה, ב־1866, מינה אותו הקונגרס של ארצות הברית לדרגה שנוצרה רק אז: גנרל הצבא (הידועה גם בשם גנרל חמישה כוכבים).

5. ארתור ולסלי, הדוכס הראשון מוולינגטון (1769-1852), הידוע גם בכינויו "דוכס הברזל", החל את דרכו הצבאית בהודו במסגרת כוח כיבוש בריטי. לאחר מכן שימש מפקד הכוחות הבריטיים במלחמות חצי האי האיברי (פורטוגל וספרד) נגד נפוליאון. אף שלחם נגד נפוליאון עצמו אך ורק בקרב ווטרו (18 ביוני 1815), נחשב ולינגטון לאחד הגורמים הצבאיים העיקריים שהובילו לנפילתו של נפוליאון.
6. ג'ון קיגן, **מסכת הפיקוד - מהותה של מנהיגות צבאית**, דביר, 1993 עמ' 205
7. השימוש בטלגרף סימן את תחילתה של התמורה הטכנולוגית הברורה הראשונה שחלה בתפקידו של המצביא מאז תחילתה של המלחמה המאורגנת.
8. ראו: מיכה פופר ואביהו רוני, "ארבע מסורות מנהיגות בצה"ל" בתוך **על המנהיגות**, משרד הביטחון, 1995
9. אורד צ'ארלס וינגייט (1903-1944) היה קצין צבא בריטניה שהתמחה בלוחמה זעירה והיה תומך נלהב של הצינונות. יום ב־1938, בתמיכת הסוכנות היהודית, את הקמתן של "פלוגות הלילה המיוחדות" - יחידות מובחרות שהורכבו מלוחמי ההגנה בעקבות המרד הערבי הגדול. וינגייט אימן אותן ופיקד עליהן, והן ערכו מארבים, פשיטות על בסיסי מחבלים ופעולות גמול בכפרים. בגלל אהדתו הפומבית לצינונות וליישוב היהודי כונה על ידי בני היישוב בשם "הידיד". תמיכתו במפעל הצינוני לא נשאה חן בעיני השלטון הבריטי והוא הוחזר לבריטניה במאי 1939. במלחמת העולם השנייה שירת באפריקה ובאסיה. הוא נהרג ב־1944 בהתרסקות מטוס בבורמה. בעת מותו היה בדרגת מייג'ור־גנרל (מקביל לאלוף).
10. ראו: משה דיין, **אבני דרך - אוטוביוגרפיה**, עידנים, 1976
11. מפקד הכוח היה יצחק שדה, וסגניו היו יגאל פייקוביץ (אלון) ומשה דיין. מפקד הכוח ביום העלייה על הקרקע היה יעקב דוסטרובסקי (דורי).
12. **שם**, עמ' 38
13. **שם**, עמ' 39
14. **שם**, עמ' 374
15. על דמותו הייחודית של אורד וינגייט, שהלך בראש גייסותיו, ראו: מיכה פופר ואביהו רוני, **שם**, עמ' 96
16. רבי שלמה יצחקי (1040-1105), חכם יהודי צרפתי הנחשב לגדול מפרשי המקרא והתלמוד בימי הביניים ולאחד מגדולי חכמי ישראל בכל הזמנים.
17. **שמות** י"ד, ה-ו
18. **שם**
19. **שמות** י"ז, ט
20. **שם**
21. **דברים** ג', כ"ח
22. **במדבר** כ"ז, ט"ז
23. **שם**
24. **בראשית** י"ד